

5. Vozniuk, N. M. (2005). *Etyko-pedahohichni osnovy formuvannia osobystosti*. Kyiv: Tsentr navchalnoi literatury, 196.
6. Brodovskaia, N. V., Rean, A. A. (2008). *Pedahohyka*. Sankt-Peterburg: Pyter, 304.
7. Ponimanska, T. (2004). *Doshkilna pedahohika: navchalnyi posibnyk dlia studentiv vyshchych navchalnykh zakladiv*. Kyiv: Vydavnychiy tsentr «Akademiiia», 456.
8. Volkova, N. P. (2002). *Pedahohika: posibnyk dlia studentiv vyshchych navchalnykh zakladiv*. Kyiv: Vydavnychiy tsentr «Akademiiia», 576.
9. Honcharenko, S. U. (1997). *Ukrainskyi pedahohichnyi slovnyk*. Kyiv: Lybid, 376.
10. Khymynets, V. V., Basarab, M. M. (2013). *Istoriia Uzhhorodskoi himnazii (1613–2013)*. Uzhhorod: Karpaty; Infvyd. tsentr ZIPPO, 272.
11. Khymynets, V. V., Strichyk, P. P., Kachur, B. M., Talapkanych, M. I. (2009). *Osvita Zakarpattia*. Uzhhorod: Karpaty, 464.
12. Fitsula, M. M. (2006). *Pedahohika vyshchoi shkoly*. Kyiv: Akademvydav, 352.
13. Kuzminskyi, A. I., Omelianenko, V. L. (2004). *Pedahohika*. Kyiv: Znannia-Pres, 446.
14. Vashchenko, H. (1994). *Vykhovnyi ideal*. Poltava: Poltavskyi visnyk, 194.
15. Khodanych, P. M. (2000). *Pedahohichna ta osvitho-kulturna diialnist ukrainskykh pysmennykiv-emihrantiv na Zakarpatti v mizhvoiennyi period (1919–1939)*. Zahalna pedahohika ta istoriia pedahohiky. Uzhhorod, 202.
16. Lavrychenko, N. M. (2003). *Katehorii «sotsialnist», «dukhovnist» i «moralnist» v suchasni pedahohichni nauki*. Shliakh osvity, 1, 7–11.
17. *Dukhovnyi svit osoby*. Available at: http://pidruchniki.com/19240701/filosofiya/duhovnyi_svit_osobi_yogo_struktura
18. *Osobystist moralna*. Available at: http://pidruchniki.com/129108275333/etika_ta_estetika/sutnist_ponyattya_osobystist_moralna

*Рекомендовано до публікації д-р пед. наук Козубовська І. В.
Дата надходження рукопису 24.09.2015*

Ваколя Зоряна Михайлівна, здобувач, провідний спеціаліст, асистент, кафедра педагогіки та психології, Ужгородський національний університет, пл. Народна, 3, м. Ужгород, Україна, 88000
E-mail: borotkanich_zorya@mail.ru

Росул Василь Васильович, кандидат педагогічних наук, професор, завідувач кафедри педагогіки та психології, кафедра педагогіки та психології, Ужгородський національний університет, пл. Народна, 3, м. Ужгород, Україна, 88000

УДК 37.015.31

DOI: 10.15587/2313-8416.2015.51921

СУСПІЛЬНО-ІСТОРИЧНИЙ ТА КУЛЬТУРНО-ОСВІТНИЙ КОНТЕКСТ КОНЦЕПЦІЇ ВИХОВАННЯ МОРАЛЬНОЇ ОСОБИСТОСТІ ДЖ. Р. Р. ТОЛКІНА

©Ю. О. Лабунець

Досліджено суспільно-історичний аспект та культурно-освітній контекст концепції виховання моральної особистості Дж. Р. Р. Толкіна, крізь призму концепції обґрунтовано виховний ідеал, його залежність від суспільно-історичних та культурно-освітніх умов, складову загальнолюдських мультикультурних цінностей та універсальну складову. Моральність як виховний ідеал ґрунтується на моральних ідеях, їх педагогізації, традиціях, що сприяє вихованню високоморальної особистості

Ключові слова: концепція Дж. Р. Р. Толкіна, моральне виховання, виховний ідеал, мораль

The author investigated the socio-historical aspect, cultural and educational context of J. R. R. Tolkien's moral personality's upbringing concept, through the prism of educational concept is justified an educational ideal, its dependence on socio-historical, cultural and educational conditions, component of universal and multicultural values and a universal component. Morality as an educational ideal is based on moral ideas and their pedagogical tradition that fosters moral personality's upbringing

Keywords: J. R. R. Tolkien's concept, moral upbringing, educational ideal, morality

1. Вступ

Сьогодні світова педагогічна наука і практика, не дивлячись на значну кількість закумульованих технологічних надбань в освітній галузі, визначають потребу в орієнтації на детальне дослідження досвіду успішної діяльності визначних особистостей (як вітчизняних, так і зарубіжних), які працювали в галузі освіти як управлінці, викладачі, вчителі, освітяни,

організатори освіти тощо. Ціллю такого дослідження, що набуває особливого значення в контексті інтернаціоналізації вищої освіти (процес інтеграції міжнародних, міжкультурних і глобалізаційних вимірів різних галузей суспільства, що акумулюється на освітньому і нерозривно пов'язана із функціями ВНЗ такими як побудова навчання на дослідницькій основі, іншомовна освіта, співробітництво між університе-

тами та міждержавне співробітництво) є творче застосування, перенесення та успішне імплементація сучасниками їх здобутків, що мають сприяти вдалому проведенню освітніх реформ та підвищенню якості освіти.

Ми вважаємо, що з метою кращого ознайомлення як професорсько-викладацького складу, так і студентського ВНЗ України, педагогів різних рівнів з актуальними напрацюваннями попередників необхідно розробляти спецкурси, модулі програм підвищення кваліфікації з модулів «Історія педагогіки та загальна педагогіка» та здійснювати публікацію відповідних видань, які мали б змогу з усією повнотою подати досягнення з конкретних напрямів професійної діяльності. Виходячи із інтеграційних, глобалізаційних, міграційних процесів до яких сьогодні активно залучена Україна, і які вимагають трансформації парадигми, тенденцій та ключових засад філософії вищої освіти, ми вважаємо, актуальним дослідження та подальшу безпосередню імплементацію концепції виховання моральної особистості Дж. Р. Р. Толкіна як визнаного в світі педагогічного діяча письменника, освітянина, літературознавця та управлінця ХХ століття і просто непересічну особистість.

2. Постановка проблеми

Втілюючи в життя ідею поширення інформації про досвід освітньо-наукової, науково-педагогічної, науково-методичної діяльності визначних особистостей, нами розроблено цикл лекцій з інтеграції дисциплін історії педагогіки та загальної педагогіки. Виховний потенціал та аспекти імплементації літературно-педагогічної спадщини Дж. Р. Р. Толкіна, що включає матеріали історико-педагогічного, дидактичного, виховного, морального, управлінського спрямування та корисну інформацію щодо застосування у системі вищої освіти України.

Детально досліджуючи провідні ідеї Дж. Р. Р. Толкіна щодо виховання моральної особистості у його творчості ми зосередили значну увагу на його багатоспектній концепції виховання моральної особистості, що включає в себе низку аспектів: вільний вибір особистості; випробування владою; моральний обов'язок особистості; визначення ієрархії моральних цінностей; визначення особистісного сенсу життя та інші [1].

Дослідження життєвого та творчого шляху культового діяча виявило, що в контексті «виношування» зазначеної вище концепції Дж. Р. Р. Толкіним на нього значним чином впливали суспільно-історичні та культурно-освітні умови багатого на трансформації та події ХХ століття. Дана тема набуває актуальності стаючи призмою до циклу розроблених нами лекцій, а саме матеріалу історико-педагогічного, дидактичного, виховного, управлінського спрямування характерного для системи освіти Великобританії як ХХ, так і ХХІ століття.

Аналіз багатогранної творчої спадщини Дж. Р. Р. Толкіна показав, що він постійно займався науково-пошуковою, просвітницькою, перекладацькою діяльністю, видавничою роботою, підвищуючи культурний, духовний рівень як власний, так і свого народу.

3. Літературний огляд

Важливість значення морального виховання суспільством та необхідність вивчення концептуальних засад морального виховання знаходить своє відображення ще у філософів минулого (починаючи з античності. У вітчизняній науці питання виховання моральної особистості відображено у дослідженнях цілої плеяди вчених, але найбільш дотичними до нашої теми є роботи: І. Беха [2], Г. Васяновича [3], М. Елькіна [4], В. Кремень [5], Т. Люріної [6], В. Молодиченко [7] та О. Сухомлинської [8].

І. Бех дотримувався думки, що ефективність процесу морального розвитку особистості прямопорційно залежить від педагогічного супроводу, який має сприяти моральному розвитку особистості у контексті постійної співдії. Важливим аспектом становлення моральної особистості є розвиток самої себе, оскільки саме внутрішня діяльність, спрямована на моральне самовдосконалення. Окрім того, коли моральна особистість сформована (а саме сформовані необхідні власні психологічні засоби) то моральний саморозвиток може відбуватися у формі самовиховання, без зовнішнього втручання [2]. Єдинодумцем І. Беха, у контексті визначення важливості формування моральності (тобто відповідності моральним вимогам) у професійній освіті, зокрема педагогів, є Г. Васянович (його дослідження пов'язані із співвідношення моральності та духовності), який досліджував моральні вимоги до особистості педагога, його діяльності, що базуються на моральних принципах: педагогічного гуманізму, педагогічного оптимізму, колективізму, громадськості та патріотизму [3].

М. Елькін в своїх наукових розвідках досліджує сутність стратегій, концепцій та програм морального виховання та значущість морального виховання, зокрема через призму міжкультурних комунікацій та діалогу культур в сучасному освітньому просторі [4]. В. Кремень розглядає моральність та моральну особистість у контексті як необхідного результату якісної вищої освіти сьогодні, так і як вимогу до педагогів в умовах глобалізації та інтернаціоналізації [5].

Т. Люріна та В. Молодиченко дотримуються думки про важливість формування моральних цінностей у особистості на початковому етапі виховання моральної особистості, досліджують методичний компонент навчальної діяльності, зокрема способи стимулювання мотиваційної сфери студентів, актуалізування стійких потреб до пізнання, самоорганізації та моральної самоактуалізації [6, 7].

О. Сухомлинська в своїх наукових розвідках наголошує на наявності порушення гуманітарно-морального балансу в розвитку особистості, на нехтування моральними та правовими нормами, певне нігілістичне ставлення до загальнолюдських цінностей та інших культур, та вбачає вирішення у вихованні моральної особистості у підготовці до життя та життєдіяльності підростаючого покоління [8].

Серед зарубіжних дослідників життя та творчості Дж. Р. Р. Толкіна на нашу думку в контексті нашого дослідження особливої уваги заслуговують

праці Т. Шіппі [9], Р. Сміт [10] та Х. Карпентера (у своїй книзі «Листи» зібрав епістолярну творчість Дж. Р. Р. Толкіна) [10], оскільки вони побіжно наголошували на наявності в творчості Дж. Р. Р. Толкіна естетичної концепції та концепції виховання моральної особистості.

Досліджуючи результати наукових розвідок значених нами вище науковців, ми одностайні з дослідниками у думці, що наявний сьогодні рівень моральності суспільства є на надзвичайно низькому моральному рівні і задля покращення ситуації необхідні нові ідеї, принципи, методи морального виховання майбутніх поколінь. Такий потенціал містить зарубіжна педагогіка ХХ століття. Зокрема на нашу думку, Дж. Р. Р. Толкін як науковець і освітній діяч вирізняється тим, що зумів глибоко зазирнути в історію світової освіти і через свої твори. Лекції, статті і на сторінках наукових видань висвітлював багатоміжкові досягнення у даній сфері, які мають надихати сучасників на творчу працю задля примноження успіхів своїх попередників. Ідея створення циклу лекцій гуртувалася на наукових, науково-методичних, літературних матеріалах. Напрацьованих Дж. Р. Р. Толкіном, які мають вселяти впевненість у новій генерації в особливому статусі кожного народу, і нагадувати про наявний позитивний арсенал та досвід, який необхідно використовувати як цінне напрацювання.

4. Життєвий та творчий шлях Дж. Р. Р. Толкіна як підґрунтя створення концепції виховання моральної особистості

Привабливість фентезі пера Толкіна певним чином спирається на його особливий шарм, який полягав в високій освіченості та постійній наполегливості в вивченні своїх компетентностей, але глибоко спирається на основні проблеми, що проявили себе в кінці ХІХ століття: походження і природа зла; сенс людського існування; культурний релятивізм; походження та наступності мови; інтернаціоналізація; міжкультурна комунікація [1].

Задля визначення суспільно-історичного та культурно-освітнього контексту виховання моральної особистості Дж. Р. Р. Толкіна, а також причин успіху його творчості проаналізуємо життєвий шлях освітянина. Толкін, Джон Рональд Руел (1892–1973), англійський письменник, доктор літератури, художник, професор, філолог-лінгвіст; один з творців Оксфордського словника англійської мови; автор казки Хоббіт (1937), роману Володар кілець (1954), міфологічної епопеї Сильмариліон (1977), який народився 3 січня 1892 року в південноафриканському місті Блумфонтейн, в сім'ї англійських колонізаторів, і фактично є особистістю, сформованою в один з найбільш складних, суперечливих часів в сучасній історії, його дитинство, проведене під впливом Едвардіанської епохи (ХІХ століття) і його зрілість, що збігається з двома найбільш руйнівними війнами двадцятого століття [9]. Саме цей суспільно-історичний контекст та культурний контекст став шлях до осмислення таких характеристик становлення моральної особистості на початковому етапі: готовність діяти власними набутками; толерантність по відно-

шенню до інших; прийняття інших людей та їх вад без осуду; готовність приймати життя із усіма його непередбачуваностями; розуміння особливої мови «ввічливості» у побудові стосунків із іншими; зародження віри у власну спроможність зарадати будь-яким негараздам у власному житті та допомагати іншим; любов до оточуючих, всього живого і неживого тощо.

У віці чотирьох років (1896 році) Толкін разом із сім'єю переїжджає до Англії, де майбутній письменник згодом проживе все своє життя. Всього за кілька років потому помирає від лихоманки батько Толкіна. Джон Рональд з братами залишається на піклуванні матері. Сім'я оселилася в Сейрхале, близько Бірмінгема. За свідченням близьких, ця прекрасна сільська місцевість зробила на юного Рональда незабутнє враження, відгомони якої чути у багатьох його літературних роботах і малюнках. Саме в околицях Серхоула Толкієн назавжди закохується в красу дерев, щосили намагаючись розпізнати їх нескінченні таємниці. Не випадково незабутні, найцікавіші дерева з'являються у всіх творах Толкіна. А могутні велетні Енти, що вражають увагу читачів у знаменитій трилогії «Володар перснів». Не менш пристрасно захоплюється Толкієн ельфами і драконами. Дракони і ельфи стануть головними персонажами першої казки, складеної Рональдом, в сім років. Зростає інтерес Джона до латини, і особливо до грецької мови, що за його власними словами має «зовнішній блиск і особливе, неповторне, чарівне звучання» [10].

Мати не набагато пережила батька, але встигла не тільки виховати у Джона католицьку віру, але і прищепити йому інтерес до мов, зокрема старовинним. Тож у зовсім дитячому віці Дж. Р. Р. Толкін залишається сиротою, всилу чого разом із братами, опиняються під піклування католицького священника Френсіса Моргана. У школі Короля Едуарда Толкін вивчав класичну літературу, англо-саксонський діалект і англійську мову періоду Середньовіччя, продемонструвавши незвичайний лінгвістичний талант (який він пояснював тонким особистим відчуттям закономірності мов), після вивчення староуелльського та фінської мов, він почав винаходити «ельфійські» мови. Пізніше, в своїх листах до сина (Крістофера Толкіна) він напише, що саме в цей період стародавня англійська поема «Беовульф» та середньовічні легенди про лицарів Круглого столу пробудять у нього не лише інтерес до історії та стануть поштовхом до самостійного вивчення давньоісландської мови і німецьких книг з філології, але й закладуть перші цеглини його розуміння моральних цінностей, орієнтирів, принципів, моральних якостей і загалом концепції виховання моральної особистості [9].

Радість пізнання стародавніх мов так його захоплює, він наважується на першу бешкетну спробу придумання власної мови «невбош», тобто «нової нісенітниці», який азартно творить у співтворстві зі своєю кузиною Мері. Творчість курйозних лімериків стає для молодих людей найзахоплюючою забавою, і одночасним знайомством з такими першопрохідцями англійської абсурдизма, як Едвард Лір, Хилер Білок і Гілберт Кіт Честертон. Продовжуючи несамотовито

вивчати давньоанглійську, давньогерманську, а трохи пізніше давньофінську, ісландську і готську, Джон з величезним задоволенням, «поглинає в безмірному кількості» – чарівні казки і героїчні легенди. «Тільки в цьому світі їх було, на мій погляд, занадто мало, щоб наситити мій голод», – зізнається юний філолог. В 1911 році, навчаючись в бірмінгемської школи короля Едуарда, Дж. Р. Р. Толкіна і троє його друзів, Роб Джилсон, Джеффри Сміт і Крістофер Уайзмен створили неофіційний таємний клуб під назвою ЧКБГ – ця аббревіатура розшифровувалась як «Чайний Клуб і Барровіанська Громада» і натякала на їх «незаконні» чаювання в шкільній бібліотеці і в універсамі Берроу поруч зі школою. Закінчивши школу, члени ЧКБО продовжували тісно спілкуватися; в грудні 1914 р. на лондонській квартирі Уайзмана відбувся «Рада», після якого Толкін з енергією взявся за творіння віршів; сам він вважав, що це – наслідок спільності ідеалів і взаємної підтримки в ЧКБГ. На той момент Уайзмен служив у військово-морському флоті, Джилсон і Сміт відправлені на Сомму; сам Толкін прибув на ті ж позиції як зв'язковець у складі 11-го батальйону ланкаширських стрільців як раз до того моменту, як 1 липня війська союзників пішли в наступ. В той день Роб Джилсон загинув у бою, однак інші члени ЧКБО дізналися про його смерть лише через кілька тижнів. Джеффри Сміт повідомив про це Толкіну в коротенькій записці, а пізніше переслав йому лист від Крістофера Уайзмана [11].

У своєму листі до друзів по ЧКБГ він пише «Велич, про який я говорю, – це велич натхненника, діяча, вершителя великих задумів або хоча б зачинателя діянь великих і значущих. Велич, здобутий Робом, нітрохи не менше, – бо то велич, що я розумів, на яке з трепетом надіявся для нас усіх, нічого не варто, не будучи підкріпленим святістю відваги, страждання і самопожертву, – просто вона іншого роду» [11].

У березні 1916 Толкін одружився з Едіт Бретт. А вже 14 липня 1916 молодший лейтенант Толкієн йде в перший бій, зі своєю другою ротою ланкаширських стрільців. Рональду судилося опинитися в центрі грандіозної м'ясорубки, на річці Соммі, де загинули десятки тисяч його співвітчизників. Пізнавши всі «жахи і мерзоти жакливого бійні», Джон до кінця днів зненавидів війну. Так само як і «натхненників моторошних побоїщ». Разом з тим, молодший лейтенант Толкін назавжди зберіг захоплення перед своїми товаришами по зброї. «Рядовими британцями. Завзятими, небагатослівними і глузливи-ми.» Пройдуть роки, і Джон Рональд запише у своєму щоденнику – «можливо без солдатів, поруч з якими я воював, не стало б країни Хоббітанії. А без Хоббітанії і Хоббітів не було б Володаря кілець ...». Смерть обійшла Джона. Він навіть не був поранений. Зате його наздогнала інша страшна напасть – «окопна лихоманка» – висипний тиф. Хвороба, що забрала в Першу світову війну більше життів, ніж кулі та снаряди. Той, кому вдавалося здолати «окопну лихоманку» і вижити, вважався рідкісним щасливцем. Толкіна висипний тиф двічі намагався поцупити в могилу, вимотуючи протягом декількох місяців. Але

Джон встояв і пересилив смертельний результат. З госпіталю в Ле-Туку він був кораблем відправлений до Англії. А після прибуття на батьківщину, доставлений поїздом в Бірмінгем [9, 10].

У рідкісні години, коли страшна хвороба відпускає Джона, він задумує і починає здійснювати перші начерки своєї фантастичної епопеї – «Сильмариліон». Оповідання про трьох чарівних кільцях всемогутньої влади.

У 1918 закінчується Перша світова війна. Джон з Едіт і маленьким сином переселяються в Оксфорд. У 1924 році, у віці 32 років Толкін затверджений у званні професора. А в 1925 удостоюється кафедри англосаксонської мови в Оксфорді. Одночасно Джон Рональд продовжує роботу над Сильмариліоном, створюючи новий неймовірний світ, своєрідний інший вимір зі своєю історією і географією, феноменальними тваринами і рослинами, реальними та ірреальними істотами, своїм особливим. Після війни Толкін задумує «Книгу втрачених сказань», де робить першу спробу відтворити образ міфічних створінь – ельфів. Толкієн пробував себе і в якості поета. Його ліричні вірші публікувалися в англійській пресі [9].

У 1937 році виходить казка «Хоббіт», яка принесла Толкіну небувалу популярність і славу, в першу чергу серед юних читачів, видавці після просили Толкіна написати продовження. Він починає роботу над своєю епопеєю «Володар перснів» («The Lord of the Rings»). Сага, що складається з трьох книг, що вийшла в 1955 році і викликала нечуваний ажіотаж у світової громадськості. «Сильмариліон» був створений на основі «Книги втрачених сказань» [12].

До виходу на пенсію в 1959 році працював викладачем англійської мови та літератури. Все життя Толкін розробляв штучну ельфійську мову, яка була доопрацьована його сином Крістофером. Доробка ельфійських говірок ведеться й досі. Письменник помер 2 вересня 1973 року. Похований в Оксфорді.

Толкін може бути названим «Автором століття», спираючись, по-перше, на опитування громадської думки, і цифри продажу (які будуть наведені нижче, поряд з деякими міркуваннями про те, як вони повинні бути інтерпретовані); по-друге, хоча на думку сучасних випускових редакторів фентезі (особливо героїчне фентезі) на разі є надзвичайно комерційним жанром, коли в 1945 р. виходив «Володар Перснів», то озируючись назад, можна лише подивуватися сміливості і рішучості сера Стенлі Анвіна, який взявся за видавництво трилогії. Будь-який книжковий магазин в англосаксонському світі тепер має розділ, присвячений фентезі, і дуже мало робіт в розділі буде повністю без знака Толкіна – іноді фірмові глибоко в стиль і макет – хоча Толкін не винаходив героїчного фентезі, але він показав, що можна зробити з ним, і яким чином можна виховувати моральну особистість свого читача; по-третє, хоча популярність не гарантує літературної якості, як всі знають, але вона ніколи не приходить без причини, а у випадку «Володаря Перснів» важко навіть перелічити всі ті якості, які поєднуючись в єдине ціле

створили багаточисельний шедевр світової літератури, визнаний літературознавцями, філологами, психологами та педагогами у всьому світі [9, 10].

Говорячи про створення або відтворення, цілого видавничого жанру, який являє собою неочікуваний результат для книги, написаної без найменшої обізнаності в комерційних питаннях; у суто професорському стилі; і яка з'явилася як перший дорослий роман (на той момент авторові було вже шістьдесят два). Найвідоміша книга Толкіна "Володар Перснів" зарекомендувала себе в якості міцного класичного літературного твору; і, крім того, багато в чому створена у відповідь на очікування суспільства і усталені конвенції нового і сприяла розквіту нового жанру «фентезі». Крім того ця книга в собі перепліла як позачасові цінності, очікування, вірування, так і сучасні реалії та паралелі з ними.

Попередня книга Толкіна, «Дорога в Середзем'я» (1982), в значній мірі визначається добуток професійних благочестя – через благочестя в старому сенсі повага до предків або попередників. Толкіна і його творчість важко розглянути належним чином без деяких значних усвідомлень античних творів і творів Стародавнього світу, який він намагався оживити, зараз я приймаю, що він потребує також бути розглянуті та інтерпретовані в свій час, як «автор ХХ століття», саме через призму його невичерпних відповідей на питання і тривоги цього століття. Толкін використовував ресурси багатьох джерел натхнення для написання «Дороги в Середзем'я», і саме це стало причиною сприйняття його сучасним джерелом натхнення для багатьох читачів [9, 12].

Толкін провів більшу частину свого життя, працюючи над комплексом легенд, які врешті-решт з'явилися, помертно, як «Сильмариліон», незавершені казки, і дванадцять томів історії Середзем'я. Багато чого з цього існувало ще до написання «Хоббіта» і «Володаря Кілець», він повернувся до них довгими композиціями обох творів, і знову після того, як вони були опубліковані.

Якщо ставити за ціль трактування власного розвитку Толкіна як автора, мало б сенс почати з самого початку, і розглядати «Хоббіта» та «Володаря Перснів» як певні відгалуження. Однак якщо один розглядає його вплив на ставлення та виховання моральної особистості читачів свого часу, то починати ми маємо саме із «Хоббіта».

Герої книги «Хоббіт, або мандрівки Туди і Назад» демонструють літературну та виховну функції хоббітів в творі, і Більбо Беггінс, як їх представник – найяскравіше. Хоббіти є анахронізмами, істотами з раннього, передуючого сучасному світу, набагато більш архаїчного і героїчного світу, переповненого гномами і драконами, варгами і перевертнями. Однак Толкін, будучи філологом, а також в якості ветерана піхоти, глибоко усвідомлює спадкоємність між цим героїчним світом і сучасного, відкрито демонструючи це через призму героїв та авторського дискурсу в книзі. Так, «Хоббіт» приймає своїх читачів (в тому числі дітей-читачів) в абсолютно незнайомий світ, а потім вказує їм, що це не зовсім незнайомий, а світ,

що має ті ж підвалини свідомості, цінностей, відносин певного розвитку подій, що й його власний. Книга діє часто через зіткнення стилів - лінгвістичної, моральної, поведінкової направленості – але закінчується, демонструючи єдність і взаєморозуміння на понадтекстовому рівні.

Двома найсучаснішими темами, на момент виходу «Володаря Перснів», так і сьогодні є зло, і міф. У творі Толкіна існує Центральний образ зла, як «привид» минулих страхів, один, але який став страшною новою силою (навколо нього обертається поняття персня, яке втілює в собі два різні і конкуруючі тези про природу зла, загальноприйнятою, інші загрозливо еретичні). Толкін не тільки ставить питання про зло, він також дає відповіді і рішення. Але таким чином, що читач сам приходиться до відповідей, це одна із особливостей виховання моральної особистості у творчості Джона Рональда Руела Толкіна. Тим не менш, хоча його занепокоєність моральним вибором, моральними цінностями особистості, вихованням моральної особистості цікавила його не лише з точки зору приватних чи особистих уподобань, але з громадської і політичної позиції, яку він займав оскільки очевидно, що всім, крім захищених класів в ХХ столітті, довелося відчувати вплив найбільш важливі події в особистому житті саме громадських і політичних дій.

Джон Рональд Руел Толкін в своєму творі «Базуючись на казкових історіях» («On Fairy-Stories») написав: «Я не думаю, що читач або творець казкових історій повинен відчувати сором від «Втечі» із архаїзмами: з надаючи перевагу не драконам а коням, замкам, вітрильним судам, лукам і стрілам) не тільки ельфам, але і лицарям, королям і священикам». Дана цитата дає зрозуміти, що він схвалює архаїчну «втечу» від буденності, бо він демонструє якраз приклад особистості, спроможної в процесі створення твору, водночас бути і читачем, і творцем казкових історій. Як такий він був волею-неволею мандрівник між двома світами – первинний світ, в якому він жив і працював, а вторинний світ чарівний. Як мандрівник між світами, він теж був мандрівником у часі, курсуючи між неспокійно брудними, димом пофарбованими днями його власного століття і чарівним світом минулого своєї уяви. Саме це колювання, що, як це не парадоксально, робить його сучасним письменником, бо, дивлячись сьогодні на результати його уяви, творчості та мислення, залишаються відображенням і сьогодення [12].

Толкін винайшов свою міфологію «Сильмариліон», розуміючи, що саме вона впродовж історії людського роду мала найбільше впливу на формування людської свідомості, виховання моральної особистості, здобуття цінностей особистістю та визначення ієрархії людських цінностей. Особливою і виділяючою із загалу інших освітан і письменників ХІХ–ХХ століття є неординарне вміння Толкіна поєднувати звичайне з винаходом, використовувати знання для своєї уяви, уміння надати свою вигадку, свою родзинку і створити своє стале місце в літературі ХХ століття.

Найбільш чітко формулювання його творче кредо, його творчий маніфест отримав через призму його есе «Базуючись на казкових сюжетах» (вперше представлено в 1959 році, як лекція в університеті Сент-Ендрюс). У цьому нарисі автор демонструє широку дискусію про взаємозв'язок фей із мирянами, міф, мову, та людську уяву. Толкін описав те, що являло казкові історії, які зачарували його. Казки, оповідання, як сказав Толкін, «відкрити двері в інший час, і якщо ми пройдемо, хоча тільки на мить, ми стоїмо поза нашого власного часу, поза часом собі, може бути». Тож Толкін створив творчістю продемонстрував власне бажання пройти через двері в інший час, і таким чином стояти поза свого власного часу і, можливо, поза часом сам по собі, що привело його до створення свого власного світу Середзем'я [12].

Як сказав біограф Толкієна Хамфрі Карпентер – «Його справжня біографія – це «Хоббіт», «Володар кілець» і «Сільмариліон», бо справжня правда про нього міститься в цих книгах» [11]. Тож саме дослідженню його творчості в контексті виховання моральної особистості ми і приділимо увагу нижче.

5. Концепція виховання моральної особистості Дж. Р. Р. Толкієна як найвищий прояв узагальнення багатогранності творчості

Толкінознавці неодноразово відзначали текстові впливи, що мають місце у творах письменника (через аналіз мотивів тих чи інших вчинків. Демонстрацію наслідків кожного з моральних виборів тощо). Творчості Дж. Р. Р. Толкієна притаманний діалог з історією, культурою, вічністю, що сприяє вихованню моральної особистості та робить спадщину письменника актуальною та значущою для читачів усіх часів [1].

Твори Джона Рональда Руєла Толкієна та його педагогічна діяльність мають глибоке філософське підґрунтя, що можна відобразити через дидактичні погляди освітянина на виховання моральної особистості і що знайшли відображення в його творчості, зокрема: відображення вічного протистояння Добра і Зла через призму комунікації героїв та дискурсу автора; акцентуація на важливості ролі «звичайної людини» в ході світових подій; виховання моральної особистості із неутілітарним сенсом життя; виховання відчуття відповідальності особистості перед наступними поколіннями та перед тими людьми, які зустрічалися на життєвому шляху особистості; пропагуванню загальнолюдських цінностей: справедливості, правдивості, вірності, любові до близького, сміливості, щирості, довіри, любові, самовідданості, милосердя, поваги для людей, жертвовності, скромності та терпимості (толерантності).

Одним із дидактичних поглядів Дж. Р. Р. Толкієна на виховання моральної особистості через призму його творчості є необхідність символічного сенсу виховного впливу, що являє собою моральний антагонізм добра і зла, метафоричним виразом якого в творчості автора є світло і темрява, – «лежить близько до поверхні, але не прориває її». Зокрема яскраво ця моральна основа проглядається в його романі-епопеї «Володар Перснів» та в його творі «Хоббіт» та

специфікується мотивуванням «ззовні», виступаючи як антагонізм життя і смерті, природи і машин, свободи й авторитаризму, війни і миру. Зв'язок зі світлом або мороком співвідносить кожне з цих понять з алегоричною концепцією, а укоріненість у фантастичної дійсності дає достаток мотивувань «ззовні», конкретність «часу: героїчної історії і поименованих земель» [13].

Отже, Дж. Р. Р. Толкін заперечує супротив долі, тобто тим ситуаціям життя, які можливо нам здаються складними і непотрібними, а насправді є необхідною умовою формування моральної особистості, успішної у майбутньому. В «Сільмариліоні» є такий епізод, коли один Айнур, Аулі, слідуючи самим благим намірам, намагається створити гномів, яких не існувало. Але Аулі це не вдається – у нього виходять своєрідні маріонетки, які «можуть жити лише цим буттям» і діяти лише за наказом того, хто їх створив. Еру вказує Аулі на його прорахунок [1]. Тобто тут автор демонструє наступний свій виховний погляд, що стосується необхідності свідомості та активності вихованця в виховних відносинах, задля формування моральності особистості, її моральних якостей.

Серед дидактичних поглядів Дж. Р. Р. Толкієна ми виділяємо: ідею безмежної доброти Вчителя, необхідності його доброзичливого, дбайливого та терпеливого довготривалого виховного впливу на вихованця з метою формування моральної особистості; ідею неможливості творити що-небудь всупереч природі особистості, а лише використання закладеного в ній потенціалу задля виховання моральної особистості; ідею винагороди за відмову від усього в ім'я людства, громади.

В епопеї «Володар Перснів» у зла є конкретне уособлення – Чорний Володар Саурон, який щоразу, користуючись страхом, злістю, жадібністю героїв, спокушає здійсненням спочатку дрібного злочинства, що на перший погляд має допомогти домогтися загального добра і справедливості, але натомість через приховане порушення власних моральних принципів, супротив загальнолюдським цінностям, освітянин демонструє, що натомість герої слабшають, накликають на себе і оточуючих небачені лиха. Але Дж. Р. Р. Толкін демонструє одним із своїх дидактичних поглядів відсутність компромісів моралі для моральної особистості, оскільки у неї чітко сформоване розуміння, що вчинене зло призведе до ще більшого, оскільки на злі комусь, не можна побудувати власного добробуту [1].

Одним з центральних педагогічних поглядів в епопеї є ідея всепрощення, яка в контексті виховання моральної особистості є базовим принципом побудови виховних відносин, гуманістичного характеру. І сам Дж. Р. Р. Толкін, будучи гуманістом до глибини душі, відкидає всяку думку про помсту або навіть про справедливу, але жорстоку кару [1, 9, 11].

Відчуваючи важливість як присутності його однодумців, друзів та викладачів в його власному житті, так і власної присутності в житті членів клубу «Інклінги», студентів, послідовників та власних дітей Дж. Р. Р. Толкін вклав ключовою ідеєю у своїй творчості вирішальну роль кожної особи в історії.

Цією ідеєю автор підкреслював власне розміння, що навіть за героями, стоять тисячі людей, що зіграли епізодичну роль, але тим не менш ключову для загального благополуччя. «Маленькі камінчики ви-кликають великий обвал» лунає думка авторським дискурсом (вустами персонажів «Володаря Перстнів»). Саме концепція розуміння, що кожна дія навіть незначного героя може радикально змінити хід сюжету є відрізняючою характеристикою його творчості, оскільки Дж. Р. Р. Толкіну не важливо сильний герой або слабкий, розумний чи дурний, головне, щоб він залишався чесним і відданим і тоді йому це неодмінно зарахується, все в решті складеться найкращим варіантом, оскільки обрати тернистий шлях добра є правильним вибором, і нагорода обов'язково прийде, коли на неї найбільше чекають (цікаво, що автор у творчості демонструє, що це може статися в житті, як у «Володарі Перстнів», а може й після смерті, як трапляється з героями «Сільмариліона») [11].

Одним з головних дидактичних поглядів, який пронизує твори Дж. Р. Р. Толкіна, є пошук відповіді на питання про сенс людського життя, яке в контексті виховання моральної особистості ставить перед особистістю питання що треба зробити, щоб відчувати популярність (в вузьких колах чи загальнолюдську), потребу інших людей в самій особистості або продукта її професійної чи інтелектуальної діяльності, щоб вважати, що прожив життя не даремно, і що ти залишаєш для нащадків слід після себе. На питання щодо популярності Дж. Р. Р. Толкін зазвичай відповідав негативно, оскільки не пов'язував популярність із сенсом людського життя, яке вбачав в повноцінно прожитих роках життя чесно і без завдання шкоди іншим, прожитих через працю над певною улюбленою справою, а не просто марнування часу та потенціалу особистості. І вважав, чи не найвищою мудрістю розуміння, що з народженням ми отримавши дорогоцінний дар, маємо користуватися ним довгі роки, відмовитися від нього в старості – передавши іншому (найоптимальніше учню чи послідовнику).

6. Апробація результатів дослідження

Результати дослідження було впроваджено в навчально-виховний процес КВНЗ КОР «Богуславський гуманітарний коледж імені І. С. Нечуя-Левицького» у вигляді створеного спецкурсу «Актуальні проблеми літературно-педагогічної спадщини Дж. Р. Р. Толкіна», який складається із триєдиного опрацювання кожної складової теми спецкурсу в контексті їх почергового поєднання за кожною темою лекцій, семінарських занять та практикоорієнтованих занять (практикумів, майстер-класів, тренінгів, ділових та рольових ігор, інсценізацій та імпровізацій). У спецкурсі 42 аудиторні години, що включають: 7 лекційних, 7 семінарських і 7 практичних занять, що в логічній послідовності дозволяють ознайомитись, усвідомити та практично засвоїти способи, методи, прийоми та концепції задля подальшого імплементації в свою професійну діяльність.

Практичне значення нашого дослідження полягає у збагаченні історико-педагогічних знань щодо розвитку ідей морального виховання; розроблені рекомендації, спрямовані на поліпшення виховних процесів у освітніх закладах України різних рівнів на основі ідей виховання моральної особистості у літературно-педагогічній спадщині Дж. Р. Р. Толкіна, а також основні результати дослідження можуть бути використані при розробці навчальних програм, підручників, навчально-методичних посібників із загальної педагогіки, історії педагогіки, теорії виховання, етики та естетики, основ християнської етики, світової дитячої літератури та сучасної дитячої літератури англійських країн, полікультурна педагогіка, педагогічна етика, педагогічна майстерність, педагогічна творчість у навчально-виховному процесі загальноосвітніх і вищих навчальних закладів різних рівнів акредитації.

7. Висновки

Отже, загальнолюдські, національні, регіональні та локальні відмінності у шляхах долучення моральної особистості до цінностей, відповідно до концепції виховання моральної особистості Дж. Р. Р. Толкіна, а часто самі цінності, мають бути визнані обов'язковою й загальноприйнятою запорукою загальнолюдської єдності. При загальноновизнаних моральних ідеалах шляхи долучення моральної особистості до цінностей можуть бути зовсім різними, що лише збагачує наш освітній простір. Перспективи позитивного розвитку залежать від постійного осмислення й переосмислення освітянами не лише шляхів, але і самих ідеалів, самовизначення на кожному кроці: моральний ідеал неможливо побудувати, можна лише виплекати, виростити в новітній генерації.

Література

1. Лабунець, Ю. О. Використання інтертекстуальності творів Дж. Р. Р. Толкіна у вихованні моральної особистості [Текст] / Ю. О. Лабунець // *Первый независимый научный вестник*. – 2015. – № 1. – С. 118–120.
2. Бех, І. Д. Виховання особистості: сходження до духовності [Текст] / І. Д. Бех. – К.: Либідь, 2006. – 272 с.
3. Васянович, Г. Педагогічна етика [Текст]: навч.-метод. посіб. / Г. Васянович. – Львів: Норма, 2005. – 344 с.
4. Елькін, М. Роль і місце міжкультурних комунікацій та діалогу в управлінні навчально-виховним процесом [Текст] / М. Елькін // *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету*. Серія: Педагогіка. – 2015. – № 1. – С. 33–38.
5. Кремень, В. Якісна освіта і нові вимоги часу [Текст] / В. Кремень // *Директор школи, ліцею, гімназії*. – 2013. – № 4. – С. 4–11.
6. Люріна, Т. І. Формування духовно-моральних цінностей студентів як соціально-педагогічна проблема [Текст] / Т. І. Люріна // *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету*. Серія: Педагогіка. – 2013. – № 1. – С. 112–117.
7. Молодиченко, В. Глобалізація цінностей у контексті освітніх практик [Текст] / В. Молодиченко // *Вища освіта України*. – 2009. – № 3. – С. 34.
8. Сухомлинська, О. Концептуальні засади формування духовності особистості на основі християнських моральних цінностей [Текст] / О. Сухомлинська // *Шлях освіти*. – 2002. – № 4. – С. 13–18.

9. Shippey, T. A. J. R. R. Tolkien: Author of the century [Text] / T. A. Shippey. – Great Britain: Harper Collins Publishers, 2000. – 353 p.

10. Smith, R. Inside Language: Linguistic and Aesthetic Theory in Tolkien [Text] / R. Smith. – Berne and Zurich: Walking Tree Publishers, 2007. – 154 p.

11. The Letters of J. R. R. Tolkien [Text] / H. Carpenter (Ed.). – London: Harper Collins, 1995. – 502 p.

12. Tolkien J. R. R. Unfinished Tales [Text] / C. Tolkien (Ed.). – London: Harper Collins, 1998. – 616 p.

13. Tolkien, J. R. R. The Hobbit, or There and Back Again [Text] / J. R. R. Tolkien. – New York: Ballantine Books, 1965. – 310 p.

References

1. Labunets, Y. O. (2015). Vykorystannya intertekstualnosti tvoriv Dž. R. R. Tolkina u vychovanni moral'noji osobystosti [Using J. R. R. Tolkien's works intertextuality for personality's moral education]. First Independent Science Journal, 1, 118–121.

2. Bekh, I. D. (2006). Vychovannya osobystosti: skhodzhennya do dukhovnosti [Personality's upbringing: the ascent to spirituality]. Kyiv: Lybid, 272.

3. Vasyanovych, H. (2005). Pedagogichna etyka. [Teaching ethics: studies.method. textbook]. Lviv: Norma, 344.

4. Elkin, M. (2015). Rol i mistse mizhkul'turnykh komunikatsiy ta dialohu v upravlinni navchal'no-vychovnym protsesom [The role and place of intercultural communication and dialogue in the management of the educational process]. Naukovyy visnyk Melitopol's'koho derzhavnoho pedagogichnoho universytetu. Ser: Pedagogika, 1, 33–38.

5. Kremen', V. (2013). Yakisna osvita i novi vymohy chasu [Quality education and new times requirements]. Dyrektor shkoly, litseyu, himnaziyi, 4, 4–11.

6. Lyurina, T. I. (2013). Formuvannya dukhovno-moral'nykh tsinnostey studentiv yak sotsial'no-pedahohichna problema [The formation of spiritual and moral values of students as a socio-pedagogical problem]. Naukovyy visnyk Melitopol's'koho derzhavnoho pedagogichnoho universytetu. Seriya: Pedagogika, 1, 112–117.

7. Molodychenko, V. (2009). Hlobalizatsiya tsinnostey u konteksti osvity praktyk [The globalization of values in the context of educational practices]. Vyscha osvita Ukrainy, 3, 34.

8. Sukhomlyns'ka, O. (2002). Kontseptual'ni zasady formuvannya dukhovnosti osobystosti na osnovi khrystyans'kykh moral'nykh tsinnostey [Conceptual bases of personality's spirituality formation on the basis of Christian moral values]. Shlyakh osvity, 4, 13–18.

9. Shippey, T. A. (2000). J. R. R. Tolkien: Author of the century. Great Britain: Harper Collins Publishers, 353.

10. Smith, R. (2007). Inside Language: Linguistic and Aesthetic Theory in Tolkien. Berne and Zurich: Walking Tree Publishers, 154.

11. Carpenter, H. (Ed.) (1995). The Letters of J. R. R. Tolkien. London: Harper Collins, 502.

12. Tolkien, C. (Ed.) (1998). Tolkien J. R. R. Unfinished Tales. London: Harper Collins, 616

13. Tolkien J. R. R. (1965). The Hobbit, or There and Back Again. New York: Ballantine Books, 310.

*Рекомендовано до публікації д-р пед. наук Паламарчук Л. Б.
Дата надходження рукопису 21.09.2015*

Лабунець Юлія Олегівна, асистент, кафедра іноземних мов та методик їх навчання, Київський університет ім. Бориса Грінченка, вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2, м. Київ, Україна, 04053; аспірант, Кафедра педагогіки і педагогічної майстерності, Мелітопольський державний педагогічний університет ім. Богдана Хмельницького, вул. Леніна, 20, м. Мелітополь, Україна, 72300
E-mail: y.labunets@kubg.edu.ua

УДК 378.013.43/036

DOI: 10.15587/2313-8416.2015.51926

СЕРЕДОВИЩНІ ДЕТЕРМІНАНТИ КОГНІТИВНОГО РОЗВИТКУ СТУДЕНТІВ В КУЛЬТУРОТВОРЧОМУ СЕРЕДОВИЩІ ВНЗ

© Л. Л. Ордіна

У статті проаналізовано середовищні детермінанти когнітивного розвитку студентів у культуротворчому середовищі ВНЗ, що визначають зміст пізнавальних, креативних здібностей майбутніх фахівців, психічної реконструкції соціокультурної сутності студентів. Визначено сутність середовищного підходу до оволодіння когнітивними стилями діяльності, інтелектуальною культурою. Окреслено специфіку інтелектуально-креативної діяльності студентів, що забезпечує прояв їх творчого потенціалу

Ключові слова: середовищні детермінанти, когнітивний розвиток, середовищний підхід, педагогіка середовища, культуротворче середовище

There are analyzed environmental determinants of cognitive development of students in the cultural creative environment of the university determining the content of cognitive, creative abilities of future professionals, mental reconstruction of socio-cultural nature of the students. It is defined an essence of the environmental approach to mastery of cognitive styles and intellectual culture are defined. It is outlined the specifics of the intellectual and creative activity of students, providing a manifestation of their creative potential

Keywords: environmental determinants, cognitive development, environmental approach, environment pedagogics, cultural creative environment